

Błogosławiony (בָּרוּךְ *bārûk*)

Przez [s. Barbara Rzepka](#) / 13 lutego 2022

Błogosławiony, który pokłada ufność w Panu, i Pan jest jego nadzieją. (Jr 17,7)

Błogosławiony (בָּרוּךְ *bārûk*) – w języku hebrajskim jest to imiesłów bierny, pochodzący od rdzenia *brk*, który znaczy *błogosławić, sławić, wychwalać*. Stąd też rzeczownik בְּרָכָה *bērākā* – *błogosławieństwo*. Błogosławiony (*bārûk*) jest przeciwieństwem słowa אָרוּר *’ārûr*, które znaczy *przeklęty*.

Obydwa te terminy występują w dzisiejszym pierwszym czytaniu z Jr 17. Według Jeremiasza powodem, dla którego ktoś jest przeklęty lub błogosławiony jest to, w czym pokłada on swoją nadzieję: przeklętym jest ten, kto pokłada nadzieję w tym, co ludzkie, błogosławionym zaś ten, kto pokłada nadzieję w YHWH. Obrazy, jakimi posługuje się prorok, są bardzo wymowne: to, co ludzkie, jest jak dziki krzew, nieurodzaj, wyschła pustynia. Kto ma nadzieję w YHWH: jest on jak drzewo posadzone nad strumieniem, ma stały dostęp do życiodajnej wody. Ten, nie tylko zawsze tryska życiem, ale doczeka się owoców nawet w czas posuchy i niesprzyjających okoliczności, bo czerpie z Boga, który jest źródłem życia.

Cytowany w Liturgii Psalm 1 należy do tradycji mądrościowej i zaczyna się od słów: „Błogosławiony człowiek...”. On również odwołuje się do symboliki „drzewa zasadzonego nad wodą”, zapraszając czytelnika do umiejętnego dokonywania wyborów, rozeznawania dróg, gdyż nie wszystkie drogi prowadzą do „źródła”, jakimi jest Słowo Boże. Ono zawsze przynosi owoc (por. Iz 55,10-11).

Należy jednak zauważyć, że kiedy czytamy te teksty w tłumaczeniu na język polski, słowo „błogosławiony” w obydwu przypadkach brzmi tak samo. W języku hebrajskim natomiast są to dwa różne słowa. U Jeremiasza, jak widzieliśmy powyżej, występuje termin בָּרוּךְ *bārûk*, zaś w Psalmie autor używa słowa אֲשֶׁרֶי *’ašérê*. Jest to rzeczownik, który pochodzi od zupełnie innego rdzenia (’šrj) i może znaczyć *iść prosto, prowadzić* albo *nazywać szczęśliwym*.

Bez wchodzenia w zawilosci języka hebrajskiego, możemy zauważyć, że formuła błogosł. בָּרוּךְ *bārûk* jest bardzo stara w Izraelu, czego nie można powiedzieć o zwrocie אֲשֶׁרֶי *’ašérê*, który występuje w tekstach młodszych, najczęściej w Psalmach. Stąd uczeni łączą ten zwrot z liturgią czasu drugiej świątyni, uważając go za aklamację liturgiczną, wyrażającą poszukiwanie szczęścia przez wierzącego. Greckie tłumaczenie hebrajskiego *’ašérê* to μακάριος i to właśnie tego słowa używa Jezus w Ewangelii: „Szczęśliwi jesteście, ubodzy, bo wasze jest Królestwo Boże”. Przy czym prawdziwy ubogi w Biblii to ten, kto całą nadzieję złożył w YHWH.

Błogosławić (ברך bārak)

Przez [s. Barbara Rzepka](#) / 1 stycznia 2023

Niech Cię Pan Błogosławi i strzeże. (Lb 6,24)

יְבָרֶכְךָ יְהוָה וַיִּשְׁמְרֶךָ:

Benedicat tibi Dominus, et custodiat te.

Błogosławić (ברך *brk*), w języku hebrajskim rdzeń *brk* posiada dwa znaczenia: pierwsze „klęknąć” i drugie „błogosławić”, „uczynić szczęśliwym”, „sławić”, „wychwalać”. Po raz pierwszy w Biblii hebrajskiej czasownik ברך (*bārak*) pojawia się już na pierwszej stronie Biblii, w pierwszym opisie stworzenia, kiedy Bóg stwarza życie i pierwsze istoty żywe otrzymują Boże błogosławieństwo: „*Bądźcie płodne i rozmnażajcie się*” (Rdz 1,23). Życie, płodność, jest udziałem w stwórczej mocy Boga i jako takie jest błogosławione.

Dzisiejsze pierwsze czytanie z Księgi Liczb (6,22-27) przytacza błogosławieństwo, którym według rozkazu Boga Aaron i jego następcy mieli błogosławić synów Izraela: „*Niech cię Pan błogosławi i strzeże, niech Pan rozpromieni Oblicze swe nad tobą, niech cię obdarzy swą łaską, niech zwróci ku tobie Oblicze swoje i niech cię obdarzy pokojem*”. W tym kontekście błogosławieństwo jest udzieleniem mocy, obfitości, dobrobytu i pokoju. Warto zauważyć, że hebrajski czasownik ברך (*bārak*) jest tłumaczony w tym fragmencie greckim słowem εὐλογέω (*eulogeo*), co znaczy „mówić dobrze”.

Fragment z Ewangelii Łukasza (2,16-21), opowiadający o przybyciu pasterzy na miejsce narodzin Jezusa, wspomina, że pasterze otrzymali specjalne Boże objawienie o Dzieciątku Jezus, co wprowadziło wszystkich w zdumienie i w odpowiedzi pasterze wielbili i wysławiali Boga. Należy zauważyć, że „wielbić”, czy „wysławiać”, to jedno ze znaczeń hebrajskiego czasownika ברך (*bārak*).

W ten sposób tworzy się niesamowity dialog z Bogiem, w którym On „błogosławi” człowieka udzielając mu części samego Siebie, swego życia i swej mocy, człowiek zaś może odpowiedzieć Bogu, „mówiąc dobrze”, czyli błogosławiąc Boga, wielbiąc Go i wysławiając. Nie tylko na początku nowego 2023 roku, ale każdego dnia możemy żyć Bożym błogosławieństwem, błogosławiąc też Jego i siebie nawzajem w Jego Imieniu.

pytanie: Jakie jest znaczenie słowa błogosławieństwo w judaizmie? Można błogosławić Bogu ale i ludziom i wydaje mi się że w tych dwóch wypadkach to słowo ma nieco inne znaczenie.

odpowiedź: W języku hebrajskim czasownikiem na określenie czynności błogosławienia jest "berek". Błogosławieństwo to "bracha". Przeciwnością błogosławieństwa jest przekleństwo - "arar". "Baruch" oznacza „błogosławiony”.

Tym samym słowem, podobnie jak jest to w języku polskim, określa się tu dwie, zdecydowanie nieidentyczne czynności:

1. Wypowiadanie wdzięczności, sławienie, wychwalanie skierowane do Boga (na przykład przed jedzeniem chleba: Błogosławiony jesteś Ty, Haszem, nasz Bóg, Król Świata, który wydobywasz z ziemi chleb. [Baruch Ata Haszem, Eloheinu, melech haolam, hamoci lechem min haarec.]])

2. Życzenie dobra komuś (np. dziecku przez rodzica przed rozpoczęciem Szabatu: Oby Bóg uczynił Cię takim, jak Efraim i Menasze [Jesimcha Elohim keEfraim wechMenasze]).

Słowo to ma - jak słusznie zauważa czytelnik w pytaniu - w tych dwóch przypadkach inne znaczenie.

Formalnie rzecz biorąc, z wypowiedzeniem błogosławieństwa mamy do czynienia tylko wtedy, gdy wypowiedzianym tekście pojawiają się słowa: **Baruch Ata Haszem, Eloheinu, melech haolam (Błogosławiony jesteś Ty, Haszem, nasz Bóg, Król Świata)**

Wygłaszamy to błogosławieństwo wówczas, gdy dziękujemy Bogu za coś, wychwalamy Go, bo korzystamy z czegoś dobrego, co Bóg stworzył, lub wyrażamy wdzięczność za przywilej wypełniania przykazania, nadanego przez Boga (na przykład przy zapalaniu świec: Błogosławiony jesteś Ty, Haszem, nasz Bóg, Król Świata, który uświęcił nas swoimi przykazaniami i nakazał nam zapalać świecę na Szabat [Baruch Ata Haszem, Eloheinu, melech haolam aszer kidszanu bemicwotaw weciwanu lehadlik ner szel szabat]).

Baruch znaczy w tym kontekście „pochwalony”. Słowem tym określamy Boga ze względu na to, co opisane jest w dalszej części błogosławieństwa.

Natomiast ten drugi rodzaj błogosławieństw, w których jeden człowiek błogosławi drugiego człowieka, życząc mu jak najlepiej, jest formą modlitwy „wstawienniczej”, w której prosimy Boga o to, aby uczynił coś dobrego dla jakiegoś człowieka. Określanie tej formuły modlitwowej mianem błogosławieństwa funkcjonuje w języku potocznym, ale formalnie błogosławieństwem ona nie jest. Nawet jeżeli w takiej petycji wnoszonej do Boga nie pojawia się bezpośrednie odwołanie do Boga, to oczywistym jest, że zwracamy się do Niego, bo przecież nasze słowa nie mają żadnej magicznej mocy, a są tylko prośbą.

Jednak Tora uznaje, że niektórzy ludzie znajdowali się bliżej Boga od innych, dlatego ich błogosławieństwo lub przekleństwo miało wielkie znaczenie (np. patriarchowie, Mosze, Aharon, kapłani i prorocy). Ponadto tradycja judaizmu zawsze przywiązywała wagę do błogosławieństwa udzielonego dzieciom przez ojca (np. historia udzielenia błogosławieństwa przez Jicchaka Jaakowowi).

Beracha (b'racha) – błogosławieństwo w judaizmie i chrześcijaństwie

Chrześcijanie są zaskoczeni informacją, że Jezus błogosławiąc chleb (np. Mat. 14:19; 26:26), wino (np. Mat. 26:27), czy ryby (Mar. 8:7), spełniał „**Przykazanie błogosławienia każdej rzeczy**”, będące szóstym z siedmiu **przykazań rabinicznych** judaizmu. Nie są świadomi także tego, że naśladując Jezusa i modląc się przed jedzeniem, mimowolnie wypełniają przykazanie rabiniczne! W praktyce protestanckiej modlitwa przed jedzeniem jest codziennością. Zaś w katolickim modlitewniku znajdziemy zarówno modlitwę przed jedzeniem, jak i modlitwę po jedzeniu, która z kolei w społecznościach protestanckich jest (prawie?) nieobecna, choć przykazanie dotyczące modlitwy po posiłku jest przykazaniem Bożym!

„**Przykazanie błogosławieństwa po jedzeniu**” znajduje się w 5 księdze Mojżeszowej (Dewarim [Pwt] 8:10) i jest 430-tym z 613-tu przykazań zawartych w Torze. W przekładzie Biblii Tyśiąclecia odczytujemy formę przykazania, nakazu: „**Najesz się, nasycisz i będziesz błogosławił Pana, Boga twego, za piękną ziemię, którą ci dał**”. Rabin Pecaric dodaje nawiasy kwadratowe i uzupełnia tekst: „Będziesz jadł i nasycisz się, [i wtedy] musisz pobłogosławić Boga, twój Boga [błogosławieństwem po jedzeniu], za dobrą ziemię, którą on dał tobie”.

Człowiek dziękując i chwalać Boga za pokarm, który od Niego otrzymał, nabywa prawo do zjedzenia tego pokarmu – nabywa ten pokarm. Winien to uczynić (wypowiadając stosowne błogosławieństwo) zanim przystąpi do jego spożycia. Inaczej uważany jest za złodzieja. Natomiast po jedzeniu, przed odejściem od stołu, ale po sprzątnięciu brudnych naczyń, dziękuje Bogu, który karmi wszystko stworzenie, że jadł z Jego ręki, z jego własności.

Stąd rodzi się „Przykazanie błogosławienia każdej rzeczy”. Bóg jest właścicielem wszystkiego: „to wszystko Twoje, cokolwiek na tym świecie człowiek mieni swoje” – jak to ujmował Kochanowski w [Pieśni XXV](#). Kochanowski najwyraźniej zainspirowany słowami Szaula z Tarsu odpowiada na jego pytanie zadane Koryntianom: „**Cóż masz, czego byś nie otrzymał?**” (1Kor.4:7). Apostoł narodów naucza ich w dalszych rozdziałach: „**...czy jecie, czy pijecie, czy cokolwiek innego czynicie, wszystko na chwałę Bożą czyńcie**” (1 Kor 10:31 BT) – co jest najlepszą wykładnią szóstego przykazania rabinicznego.

Czym jest błogosławieństwo?

„Błogosławieństwo (»beracha«) to szczególna forma żydowskiej modlitwy, a raczej żydowskiej ekspresji religijnego stosunku do świata. Każde zaczyna się od formuły »Błogosławiony jesteś TY, PANIE, Królu Wszechświata...«. »Błogosławiony« to tłumaczenie »baruch«, które można też przełożyć jako »pochwalony«. Dokładnego tłumaczenia oczywiście nie ma. »Baruch« wyraża zarazem pochwałę i podziękowanie, a najbardziej wyraża łączność z Bogiem. Jego bliskość i wiarę w to, że jest On źródłem wszelkich błogosławieństw”. /Stanisław Krajewski, „Żydzi Judaizm Polska”, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1997, s. 54/

Stanisław Krajewski, „Żydzi Judaizm Polska”, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1997

Szczególna budowa błogosławieństwa

„Wymawiając Imię, a raczej jego zastępnik, mówimy »Ty«. Mówiąc do Boga »Ty«, mamy uświadomić sobie, iż Jego Obecność (Szechina) jest tu, przed nami. Bóg jest jednak niepojętą tajemnicą. Tekst formuły błogosławieństwa wskazuje natychmiast inny wymiar tajemnicy. Mówimy więc »Boże nasz«, a przez to umieszczamy się w porządku wspólnotowym (»nasz«, a nie »mój«), bo to wszak cała lud Izraela jest związany z Bogiem szczególną więzią Przymierza. Ponadto słowo »Bóg« (»Elohim«) to określenie ogólne, przeciwstawne do Imienia [zapisywanego czterema literami: J,H,W,H]. Według tradycji rabinicznej odnoszą się one do dwu różnych, a w pewnym sensie przeciwstawnych atrybutów Boga: »Bóg« – do sądenia, sprawiedliwości, zaś »PAN« – do miłosierdzia. W dalszym ciągu błogosławieństwa pojawia się jeszcze jedno kluczowe określenie: »król«, a dokładniej »król wszechświata«. Tłumaczenie »olam« jako wszechświat nie jest idealne, ale przynajmniej nie zamyka żadnej z hebrajskich warstw znaczeniowych: »olam« to świat w wymiarze przestrzennym, od krańca po kraniec, i czasowym, od początku do końca, a także w sensie wieczności. Mówiąc »król«, odnosimy się do Boga jako stwórcy, który panuje nad całym stworzeniem – rzeczami i czasem. Przywoływany jest więc porządek natury, przedmiotów”. /Stanisław Krajewski, „Żydzi Judaizm Polska”, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1997, s. 56/

Test pobożności

Kto chce się dowiedzieć czy to trudny test, niech zastosuje się do poniższych słów Rawa Jehudy. Przyznam, że nie jest łatwo wprowadzić np. modlitwę po jedzeniu, gdy nauczonym się było tylko modlitwy dziękczynnej przed posiłkiem.

„Powiedział Raw Jehuda: **‘Kto chce być pobożny, niech spełnia prawa dotyczące błogosławieństw’** (Bawa Kama 30a).

Błogosławieństwa podzielone są na trzy kategorie: błogosławieństwa na spełnianie przykazań, błogosławieństwa na przyjemności i błogosławieństwa dziękczynne.

Pierwsze z nich **odmawiane są przed każdym przykazaniem, które spełniamy** i wyraża naszą radość z powodu przykazania, naszą wdzięczność dla Stwórcy, że dał nam okazję abyśmy zostali uświęceni tym przykazaniem, oprócz głębszego znaczenia, jakie ma oddziaływanie przykazania w wyższych światach.

Druga grupa, to **błogosławieństwa na przyjemności** – odmawiane są nad każdym produktem spożywczym, napojem i wszelką przyjemnością na świecie. [...] Do Boga należy ziemia i to co ją napędza, co oznacza, że wszystko również ziemia, należy do Boga. [...] To znaczy, że tylko przy pomocy błogosławieństwa ‘nabywamy’ rzecz i zmieniamy ją na naszą.

Trzecia grupa – **błogosławieństwa dziękczynne**, odnosi się do tych błogosławieństw, które odnosi się do tych błogosławieństw, które odmawia się na dobre i na złe rzeczy, a nade wszystko na każde zjawisko czy zdarzenie, które ma miejsce w świecie, tak w sferze prywatnej jak i społecznej. [...]

Miejmy nieustannie w pamięci, że **istotą każdego błogosławieństwa, które wypowiadamy, jest umocnienie więzi pomiędzy nami, a Stwórcą.** /Rabin Boaz Pash, Błogosławieństwa i krótkie modlitwy, ss. 2-4, Wydawnictwo Austeria, Kraków 2007/

Błogosławieństwa w *Nowym Testamencie*

Podczas wieczerzy paschalnej Jezua najwyraźniej błogosławi kielich wina w tradycyjny sposób, zgodnie z obowiązującym porządkiem prawa normatywnego. „**Wziął też kielich wina, uczynił b'rachę** i dał go im, mówiąc: Pijcie z niego wszyscy!” (Mat. 26:27). Błogosławieństwo to brzmi: „Błogosławiony bądź TY, Adonai, Bóg nasz, Król świata, stwórco owocu winorośli”. Mamy pewność, że używał on tradycyjnego błogosławieństwa, gdyż cytuje on z niego słowa: „owoc winorośli” (werset 29), na co zwraca uwagę David Stern.

„**Uczynił b'rachę.** Czyli ‘wypowiedział błogosławieństwo’. [...] Zwróćmy uwagę na dwie sprawy związane z żydowskimi błogosławieństwami przed posiłkami. Po pierwsze, błogosławieństwo przed posiłkiem jest krótkie. Dłuższą modlitwę-dziękczynienie (*Birkat ha-Mazon*) wypowiada się po posiłku. Wydaje się to rozsądne: dziękuje się Bogu za coś otrzymanego, ponadto z pełnym żołądkiem łatwiej się odprężyć i wypowiedzieć dłuższe dziękczynienie; z pustym żołądkiem, przy rozwlekłych modlitwach umysł łatwo zstępuje z niebios na stół. Po drugie, przedmiotem błogosławieństwa jest Bóg, nie zaś pokarm. Zbędne jest mówienie, jak czyni to wielu chrześcijan: »Panie, pobłogosław ten pokarm nam na zdrowie.«, bo pokarm sam w sobie jest Bożym błogosławieństwem dla nas (Rodzaju 1,29; 9,3-4)”. /David Stern, „Komentarz Żydowski do Nowego Testamentu”, Wydawnictwo Vocatio, Warszawa 2002, ss. 74-75/

„I powiedział do sparaliżowanego: ‘Wstań, weź swą matę i idź do domu!’ I człowiek ten wstał i poszedł do domu. Kiedy **tłumy** ujrzały to, osłupiały i **wypowiedziały b'rachę Bogu, który daje ludziom taką moc**” (Mat. 9:6-8 NTPŻ). Łukasz oddaje ten moment następująco: „Wszystkich ogarnęło zdumienie i czynili *b'rachę* Bogu...” (Łuk. 5:26).

„Podobną *b'rachę* wypowiadają pobożni Żydzi, spotykając wybitnego uczonego: ‘Chwała Tobie, Adonai, nasz Boże, królu wszechświata, który udzieliłeś ze swej mądrości ciała i krwi, czyli ludziom. Przy spotkaniu wielkiego władcy mówi się podobnie: ‘Chwała Tobie, Adonai, nasz Boże, Królu wszechświata, który udzieliłeś ze swej chwały ciała i krwi’”. /David Stern, „Komentarz Żydowski do Nowego Testamentu”, Wydawnictwo Vocatio, Warszawa 2002, ss. 49-50/

Bereszit, czyli pierwsze słowo w Biblii po hebrajsku

Pierwszy werset biblijny odgrywa ważną rolę w religii. Nie tylko rozpoczyna Torę, ale też i mówi o początku, mianowicie o stwarzaniu. Dlatego wiele miejsca w tradycji żydowskiej poświęcono właśnie temu fragmentowi, wyróżniając przy tym pierwsze słowo בְּרֵאשִׁית (bereszit), które znaczy właśnie „na początku”. Na tym przykładzie przyjrzymy się różnym religijnym sposobom interpretacji Biblii, w religii żydowskiej, w tym w kabale.

Pierwsze słowo w Biblii po hebrajsku

Pierwszy werset Biblii hebrajskiej brzmi „Na początku Bóg stworzył niebo i ziemię”, a w oryginale: בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ („Bereszit bara Elohim et haszamajim we’et ha’arec”). Słowo „bereszit” (בְּרֵאשִׁית) jest złożeniem przyimka „be-” (ב, „w”) i rzeczownika „reszit” (רֵאשִׁית, „początek”). Niektórzy językoznawcy (np. E.A. Speiser) sugerują, że może to oznaczać „w początkowej fazie” lub „gdy [Bóg] zaczął stwarzać”. Niektóre przekłady biblijne (np. przekład żydowski Pecarica na polski) idą za takim rozumieniem, tłumacząc to jako „W początku”. W tym fragmencie pojawia się także nieprzetłumaczalny na język polski przyimek אֶת (et), oznaczający określone dopełnienie bliższe (kogo? co?). Obecność tego przyimka przed „niebem” i „ziemią” podkreśla, że chodzi o konkretne, określone byty. Pierwsze słowo Biblii בְּרֵאשִׁית (bereszit) jest też nazwą pierwszej księgi biblijnej w tradycji żydowskiej.

Bereszit – interpretacje religijne

Pierwszy werset Tory, znany w tradycji żydowskiej jako „Bereszit” (בְּרֵאשִׁית), od wieków fascynuje uczonych, rabinów i mistyków. Ten pozornie prosty tekst otwierający Księgę Rodzaju stał się przedmiotem niezliczonych interpretacji, analiz i dyskusji. W niniejszym artykule zagłębimy się w różne aspekty tego wersetu, od językoznawstwa po kabałę, aby odkryć jego wielowarstwowe znaczenie i wpływ na żydowską myśl.

Gematria słowa בְּרֵאשִׁית (bereszit):

Wartość liczbową słowa „Bereszit” (בְּרֵאשִׁית) wynosi 913, co jest równe sumie wartości liczbowych 613 oraz 300. 613 odpowiada liczbie micw, a więc przykazań (wszystkich zakazów i nakazów) zawartych w Torze. Natomiast 300 to wartość liczbową litery szin (ש) symbolizującej Boga jako Wszechmogącego, gdyż słowo Wszechmogący po hebrajsku (שַׁדַּי – Szadaj) zaczyna się właśnie od litery ש. Taka interpretacja ma pokazywać, że w planie stworzenia świata przez Boga od początku było zapisane to, że Żydzi mają przestrzegać przykazań nadanych przed Wszechmogącym. Znajduje to także odzwierciedlenie w codziennych praktykach religijnych Żydów, którzy umieszczają na odrzwiach swoich mieszkań pudełeczka z modlitwą zwane mezuzą. Te pudełeczka zwykle mają na wierzchu napisaną literę ש odnoszącą się właśnie do שַׁדַּי (Szadaj), czyli Wszechmogącego, który ma strzec żydowskich domów.

Pierwsza litera bet

W tym wersecie pierwszą literą jest ב. W zwojach Tory tradycyjnie jest ona wyróżniana i zapisywana jako znacznie większa. Ma to na celu zwrócenie uwagi na dwoistość stworzenia, gdyż ta litera ma wartość liczbową 2 (jest to druga litera alfabetu hebrajskiego). Odpowiada to temu,

że Bóg stwarzał świat rozróżniając między dwoma elementami, np. rozdzielił światłość od ciemności. Zgodnie z tym jest też sfera ziemską oraz boską. Ponadto w pierwszym wersecie mowa o tym, że Bóg stworzył – to słowo ברא (bara – stworzył) również zaczyna się od ב. Następnie jest mowa, że stworzył “niebo i ziemię”, ale te słowa są poprzedzone nieprzetłumaczalnym wyrazem וְ (et) wprowadzającym dopełnienie bliższe określone. Są to dwie litery, a więc ponownie wchodzi w grę symbolika dwójki. Ponadto wyraz ten składa się z pierwszej i ostatniej litery alfabetu, co w interpretacji judaizmu ma wskazywać na pełnię stworzenia.